

V politických třenicích v království dvojího lidu

Prameny k této epizodě úterských dějin byly ponejvíce vydány v Palackého ediční řadě Archiv český a jeho listinných příspěvcích k době Jiřího z Poděbrad. Originály listin jsou chovány ve fondu Premonstráti Teplá a důležité zprávy obsahuje také první svazek Tepelských análů.⁷⁵

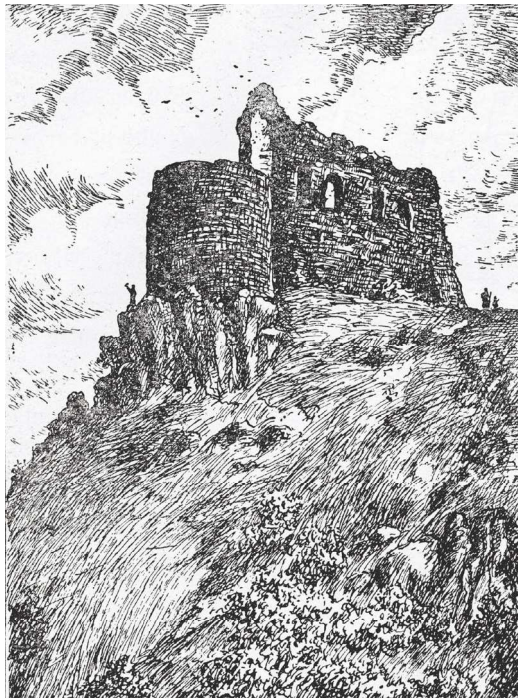
V šedesátých letech 15. století bylo Úterý coby država významného západočeského kláštera vtaženo do politiky kolem nelehké pozice krále „dvojího lidu“ Jiříka z Poděbrad (1458–1471). Tento zvolený český král se za pontifikátu Pia II. (1458–1464) dostal do otevřeného konfliktu s papežskou kurií. Svatý otec výslovně odmítl potvrdit husitský výdobytek – kompaktáta (čili uznání kališnického vyznání) – a požadoval po českém králi, aby uvedl své království v jednotu s obecnou církví, zatímco utrakvista Jiřík se kompaktát nehodlal vzdát. Řada českých katolíků se tak dostala do svízelné situace: většina z nich netoužila po tom, aby skončila doba relativního klidu a prosperity, spojená s uvážlivým Poděbradem, zároveň se ovšem zdráhali vypovědět poslušnost papeži.⁷⁶ Pragmatický postoj zaujal i tehdejší tepelský opat Zikmund Hausmann, jenž stál v čele kláštera v letech 1459–1506. Jakkoli vedl klášter, tj. čistě katolickou instituci, politicky stranil králi Jiříkovi, který dal tepelskému konventu hned v úvodu vlády najevo svou přízeň a podporu: potvrdil klášteru všechna privilegia a statky a udělil Úterý zmíněné dva výroční trhy v letech 1459 a 1460.⁷⁷ Když Piův ráznější nástupce na papežském stolci Pavel II. (1464–1471) vydal v roce 1465 na českého krále půhon (soudní obsílku s povinností dostavit se před papežský soud do 180 dní pod pohrůžkou exkomunikace) a zmocnil svého legáta v Čechách Rudolfa z Rudesheimu k tomu, aby královy spojení stíhal duchovními tresty a prohlašoval za neplatné závazky vůči panovníkovi, nabralo

⁷⁵ Archiv český (AČ) čili staré písemné památky české i moravské z archivů domácích i cizích II, IV, VI, X, XV. Ed. Palacký, František, Praha 1842–1896; dále též (ed.), *Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens und seiner Nachbarländer im Zeitalter Georg's von Podiebrad (1450–1471)*. Wien 1860; okrajově též *Zbytky register králův římských a českých z let 1361–1480*. Ed. Sedláček, August, Praha 1914; SOkA Cheb, PraemT, L 175, 180; NKP, ORST, *Annales Teplenses*, sign. A 47/1.

⁷⁶ Politickou situaci této doby viz v příslušných pasážích moderní syntézy Čornej, P. – Bartlová, Milena, *Velké dějiny země Koruny české VI. 1437–1526*. Praha 2007; dodnes platný je též Palacký, F., *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě dle původních pramenů 5*. Praha 1931. Dění v západočeském prostoru popisuje Jánský, J., *Kronika česko-bavorské hranice: Chronik der böhmisch-bayerischen Grenze 4. 1458–1478*. Doba krále Jiřího a první období jagellonské vlády – boje s křižáky a odboje Zelenohorské jednoty a bocklerů. Domažlice 2004; navazující dobu zpracoval též *Kronika česko-bavorské hranice: Chronik der böhmisch-bayerischen Grenze 5, 1479–1506*. Od obchodní konjunktury po olomouckém míru přes bouřlivou dobu levlářské války, sporů o hranice a česká léna až k válce o landshutské dědictví. Domažlice 2005.

⁷⁷ K opatu Hausmannovi a dění v Teplé ve druhé pol. 15. stol. výtečně Trnka, P., c. d., zejména s. 36–63. Podrobně, ovšem s akcentem na dějiny umění a hlavně na základě Tepelských análů též Dolista, Karel, *Tepelský klášter v pozdní gotice a renesanci*, MZK 5, 1967, s. s. 173–197; stručněji též Hlinomaz, M., *Klášter...*, s. 37–38.

Kapitola 3

47 | Ruina Švamberku na vrchu Krasíkov na kresbě Alberta Gröschla.

měla mocenská a právní ochrana kláštera, jeho pozemkového majetku a poddaných, za niž oprávněný pobíral od kláštera roční poplatky, tzv. opravní peníze (lze za tím ovšem spatřovat i snahu ovládat prostřednictvím ochranné patronace výnosné statky klášterní komunity, zvláště jestliže katolická orientace podvazovala možnost podílet se na násilné sekularizaci, tak běžné v nedávných husitských časech).⁸⁰

Panovník v reakci na podpis Zelenohorské jednoty odebral Bohuslavovi ze Švamberka opravu tepelského kláštera a ujal se jeho obrany sám. Papežský legát Rudolf ale v provincii na Bohuslavův popud umístil klášter i s jeho poddanými znovu pod Švamberkovu

dění na dramatičnosti. Králi Jiřímu nepřátelská strana mocných katolických pánů využila situace a uzavřela v témže roce tzv. Zelenohorskou jednotu. Své postoje, ba jistotu legitimitu mohl tento opoziční svaz opřít o novou papežskou bulu, v níž Svatý otec vyzýval k neposlušnosti vůči kacírskému králi. Mezi signatáře Zelenohorské jednoty patřila řada západočeských šlechticů, držících hrady a majetky v těsném sousedství tepelských statků, především Jindřich starší a Jindřich mladší z Plavna, Burian (II.) z Gutštejna a Linhart z Gutštejna a také Bohuslav (VII.) ze Švamberka. Tento čelný představitel katolické kliky a zdatný válečník byl, stejně jako před ním jeho otec Hynek Krušina ze Švamberka,⁷⁸ oprávněným tepelského kláštera.⁷⁹ Opravou se rozu-

⁷⁸ Švamberky v roli opravních pánů tepelského kláštera poněkud svérázně charakterizoval Čechura, Jaroslav, *Sekularizace církevních statků v husitské revoluci a některé aspekty ekonomického a sociálního vývoje v Čechách v době pozdního středověku*, in: *Husitský Tábor 9, 1986–1987*, s. 96–97; k opravě tepelské kanonie podrobně opět Trnka, P., c. d., s. 420–434.

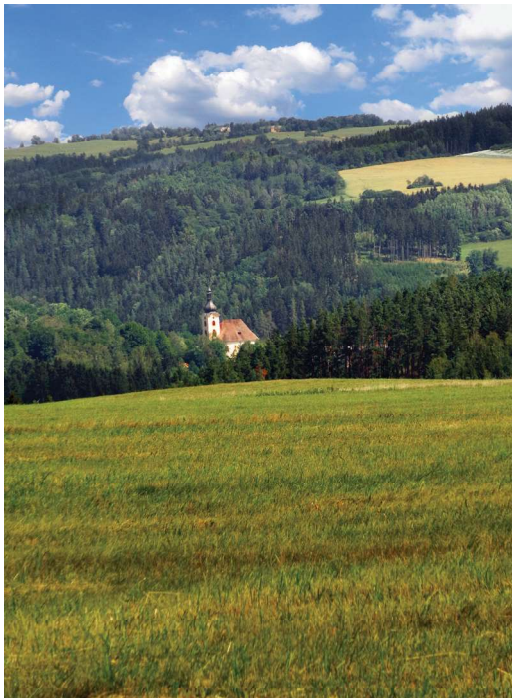
⁷⁹ K této výjimečné osobnosti podrobně Jánský, J. *Páni ze Švamberka...*, s. 104–115 a zejména 115–160. Též *Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopedie obecných vědomostí (OSN) 24*. Praha 1906, s. 850–851.

⁸⁰ K opravě obecně viz Vaněček, Václav, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě II*. Praha 1937, s. 49–62; Macek, Josef, *Víra a zbožnost jagellonského věku*. Praha 2001, s. 201; pro Moravu Matějka, F., c. d., s. 43–46; Borovský, Tomáš, *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*. Brno 2005, s. 207–232.

ochranu. Přitom premonstrátům zakázal vpustit do kláštera krále Jiřího či jeho stoupence pod trestem exkomunikace a nařídil jim staronového oprávce přijmout. Švamberk ovšem začal obratem zneužívat svého postavení a krom placení pravidelného poplatku za ochranu se domáhal také přísahy klášterních poddaných. Na stížnosti opata a konventu slíbil Rudolf z Rüdeshheimu pana Bohuslava začátkem roku 1466 napomenout. U vidiny stahujících se mračen zároveň nařídil začít opevňovat klášterní areál.

Opat Zikmund Hausmann, zachovávající přes všechna napomenutí věrnost panovníkovi, dal králi k dispozici ozbrojence. V dubnu 1466 ho za to legát zpražil výhrůžkou, že pokud bude i nadále poskytovat králi pomoc, bude stížen exkomunikací, ztrátou opatství a věčným zatracením. Opat se nyní snažil zachránit situaci přímým oslovením papeže, jemuž se – žel marně – pokoušel vysvětlit, že již nemůže splnit legátův požadavek na odvolání tepelské pomoci králi Jiřímu, a svěřoval klášter pod přímou ochranu Jeho Svatosti.

Situace však již běžela samospádem. V květnu 1466 totiž král Jiří vojensky obsadil chotěšovský klášter (dceřiný a tedy příslušný k Teplé) a královská posádka se pro případ střetu s přísně katolickým městem Plzní opevnila také v kostele v Úterý (*...ouch hat der konningk eyne kirche in eynen dorffe besatczt widdir dy von Pilsin; das dorff heisset Vtrey*).⁸¹ Vzhledem k tomu, že katolická opozice držela v Čechách severozápadní, západní a jižní části země, byla pro panovníka z hlediska možnosti vojensky čelit svým protivníkům základna na Tepelsku velice významná. Poděbrad si toho byl vědom a v prosinci

48 | Fortifikačních a strategických výhod opevněného kostela sv. Jana Křtitele využil i Jiří z Poděbrad. Snímek (silně přiblížený záběr od Bezdržic) ukazuje dominantní polohu Sv. Jana Křtitele pohledově ovládajícího okolí, zatímco městečko zůstává skryto.

⁸¹ Palacký, F. (ed.), *Urkundliche Beiträge...*, č. 354, s. 400.

Kapitola 3

1466 pověřil také městečko Teplou, aby se opevnilo.⁸² Zatím se ovšem prozíravý král „dvojího lidu“ zdráhal vést konflikt do krajnosti. Také Zelenohorská jednota, střízlivě vnímajíc královu vojenskou převahu, pravidelně prodlužovala příměří.

Ještě koncem května 1466, tj. krátce po vložení královské posádky do Chotěšova a Úterý, opět apelovala papežská stolice na kláštery včetně Teplé, aby králi Jiřímu nijak nepomáhaly. Opat Zikmund se tak dostal do krajně nepříjemného postavení: na území klášterství operovali (s jeho předchozím souhlasem či minimálně vědomím) královi ozbrojenci, zatímco on byl osobně papežem varován před spoluprací s Poděbradem. Neposlušnost vůči Svaté stolici byla zjevná.

Dne 23. prosince 1466 papež, s odkazem na dávno uplynulou lhůtu pŕuhonu, definitivně zbavil Jiřika jako kacíře královské koruny, vyloučil jej z církve a zprostil jeho poddané vši věrnosti, přísahy i poslušnosti. Jiřík pochopitelně papežský výnos odmítl a vojenský střet se rýsoval jako nevyhnutelný. Příměří se Zelenohorskou jednotou vypřelo 23. dubna 1467 a Jiřík již tři dny před tímto termínem seznámil její členy se svým záměrem vést konečně válku. Akce široké protipoděbradské koalice měla tmelit křížová výprava, vyhlášená proti kacířskému králi již 26. dubna 1467. Na údernosti však nabrala teprve, když do Čech v roce 1468 vstoupila vojska ambiciózního uherského krále Matyáše Korvína (1458–1490; ještě v roce 1468 byl opozicí zvolen též za českého krále), hlásícího se za ochránce pravé víry. Země Koruny české se dostaly do tzv. „druhé husitské války“, vedené (jakkoli často jen formálně díky uzavřeným příměrím) v letech 1467–1471 a po smrti krále Jiřího ještě až do roku 1478. Olomouckými dohodami, které téhož roku uzavřeli nástupce Jiřika z Poděbrad Vladislav Jagellonský a vzdorokrál Korvín, byla válka definitivně ukončena. Celé Čechy přešly do rukou krále Vladislava, zatímco Matyáš si doživotně ponechal vedlejší země Koruny české. Jaké osudy přineslo toto období tepelskému klášteru a jeho majetkům, v první řadě našemu Úterý?

Zejména počáteční období těchto válečných let bylo pro Teplou a její državy dramatické. Přes všechna varování ze strany kurie dal opat již začátkem roku 1467 královským jezdcům k dispozici vlastní klášterní areál. Jiří z Poděbrad tak získal na Tepelsku další opěrný bod vedle Úterý (a připomeňme, že královská posádka ležela také v Chotěšově), z nichž mohl podnikat vojenské výpady proti pevnostem svých protivníků (mj. město Plzeň, švamberský Krasíkov a Bor, plavenské hrady Bečov a Kynžvart).

Reakce katolické církve na sebe pochopitelně nedala dlouho čekat: papežský zmocněnec Rudolf z Rudesheimu obratem splnil své hrozby a v dubnu 1467 opata Zik-

⁸² Jak listina sama v arenze uvádí, aby se město Teplá stalo silnou pevností proti všem nepřítelům, ovšem výslovně s tou podmínkou, že nebude uznávat za svého pána nikoho jiného než českého krále a opata a konvent tepelského kláštera. CIM IV/2, č. 401, s. 123–124. Toto privilegium, jehož vydání nezprostředkoval klášter coby vrchnost Teplé, ovšem výrazně přililo olej do sporů planoucích v této době mezi klášterem a jeho městečkem.

Úterý ve vrcholném a pozdním středověku (14.–15. století)

49 | Dnešní stezka pro pěší obcházející hřbitovní zeď od jihu směrem k faře č. p. 6 (na snímku) vede v linii původních příkopů, tvořících součást opevnění kostela.

munda skutečně exkomunikoval. V květnu adresovali opatu a celému konventu další důraznou výzvu k zřeknutí se kacířského krále členové Zelenohorské jednoty. Ke zdi tlačení opat poté zřejmě klášter opustil a uchýlil se do Chebu, města katolického, ale loajálního Poděbradovi. Krátce na to, 29. května 1467, dorazili šlechtici z papežského tábora včetně tepelských sousedů Bohuslava ze Švamberka, Buriana z Gutštejna, obou Jindřichů z Plavna a Viléma z Volfštejna ke klášternímu areálu opuštěnému královskými ozbrojenci a vymohli na zbývajících členech konventu přísahu věrnosti. Bez ohledu na jejich podrobení 30. května klášter bezohledně vyplenili.

V rukou Bohuslava ze Švamberka

Občanskou válku ještě v roce 1467 přerušilo příměří, králi Jiřímu se podařilo vcelku hladce odboj zdolat, tepelský klášter ale zůstával bez opata, jenž stále pobýval v chebském azylu, řádoví bratři se kvůli vydrancování klášterních budov údajně živili po okolí a panství bez vedení se stalo kořistí účastníků květnového přepadení kláštera. Jindřich mladší z Plavna si přisvojil devět vesnic a dva mlýny na severozápadě klášterního dominia, zatímco Bohuslav ze Švamberka uchvátil v jihovýchodní části Tepelska

Kapitola 3

vedle dvou vesnic zejména městečko Úterý. Kdy přesně k těmto uzurpacím došlo, prameny jednoznačně nedatují.⁸³ V případě našeho Úterý však mladší zmínky praví, že Bohuslav městečko dobyl zbraněmi.⁸⁴ Takovou událost lze klást nejspíš do stejné časové roviny, v níž došlo k vyplenění kláštera. Královské jezdecko je v Úterý výslovně zmiňováno ještě v dubnu 1467⁸⁵ a zřejmě tam (na rozdíl od tepelského kláštera, v němž koncem května vojenská posádka již nebyla) setrvalo. Lze si představit, že Bohuslav vyslal ještě před pleněním kláštera, během něj či nejdéle krátce po něm své vojáky do Úterý (hlavně dříve, než zpráva o událostech v Teplé dorazí ke zdejší královské posádce a ta stihne nějak zareagovat), načež došlo k určitému střetu zbraní mezi Švamberkovými a královými lidmi. Nemohlo se jistě jednat o žádnou velkou bitvu, spíše potyčku, jinak by se byla dostala na stránky Tepelských análů, pojednávajících o tomto těžkém období kláštera se značnou informovaností.⁸⁶ I když možná právě v koordinaci obou akcí, totiž plenění kláštera a zároveň obsazení Úterý, by mohlo tkvět zastínění nedůležitých osudů městečka ve srovnání s tragédií srdce tepelského panství. Zde se však pohybujeme na poli pouhých dohadů! Z existujících pramenů můžeme bezpečně usuzovat pouze na to, že Švamberk Úterý získal za použití zbraní a že k tomu došlo nejspíš kolem poloviny roku 1467.

Kromě finančního profitu (úterské a olešovické poddanské dávky, platy a cla spojená s místním trhem totiž napříště plynuly do švaberské pokladny) můžeme uvažovat i o strategickém motivu akce. Úterý představovalo opevněný opěrný bod na spojnici mezi Teplou a Plzní, s dobrým spojením na Bečov a také téměř na dohled od švaberských držav. A úterská kostelní pevnost⁸⁷ se jevila jako vhodná vojenská základna i králi Jiřímu, bylo tedy záhodno vytlačit odtud jeho posádku a předejít jejímu dalšímu možnému vložení (dodejme, že Poděbradovy jednotky poté použily kolem roku 1470 jako svou základnu městečko Teplou).

Pro Úterý musel být uplynulý rok nesmírně obtížným. Královští ozbrojenci se po celou dobu svého ležení v městečku, jež trvalo přesně rok (květen 1466 – květen 1467), pochopitelně zásobovali v měšťanských sýpkách a spižárnách a bydleli v měš-

⁸³ Z případu Mnichova (tepelského majetku a zároveň centra farnosti pod patronátem kláštera), v němž se Jindřich z Plavna před 7. zářím 1467 hlásil za ochránce místního faráře, lze soudit na již proběhlé obsazení. APH, Archiv pražské metropolitní kapituly, Cod. VI–7, pag. 56, cit. dle Trnka, P., c. d., s. 40.

⁸⁴ Zbytky register, č. 1918/27; NKP, ORST, sign. A 47/1, fol. 258v–259r, cit. dle Trnka, P., c. d., s. 48; SOKA Cheb, PraemT, L 175. Podrobně viz dále v textu.

⁸⁵ NKP, ORST, sign. A 47/1, fol. 83r–v. Cit. dle Dolista, K., c. d., s. 174.

⁸⁶ Ke kronikáři prvního svazku Tepelských análů a pramenům, jež měl k dispozici, viz Opeltova, J., c. d., s. 253–285.

⁸⁷ Srov. Plaček, Miroslav, Opevnění k ochraně širší populace ve středověku, in: Svorník. Sborník příspěvků z 11. specializované konference SHP uspořádané 12.–15. června 2012 v Žacléři. Opevnění. Praha 2013, s. 31–43; Sommer, J., Kostelní hrad v Horním Slavkově, in: Castellologica bohémica 2, 1991, s. 177–187; Čechura, Martin, Opevněný kostel v Řesaních, in: Castellologica bohémica 8, 2002, s. 375–380.

Úterý ve vrcholném a pozdním středověku (14.–15. století)

50 | Vojské mapování, pořizované habsburskou monarchií od roku 1764, se soustředilo na zakreslení terénu a cest pro případný přesun vojsk. Svažitost komunikací kolem Úterý je naznačena jejich šrafovaným zesílením.

Kapitola 3

řanských domech. Úterý bylo nyní vyčerpané, dobyté Švamberskými žoldáky (a při té příležitosti pravděpodobně i vyplněné), v kostele nebyly slouženy mše a obyvatelům se nedostávalo svátostí (křest, oddavky, poslední pomazání). V souvislosti s papežským interdiktem nad králem Jiřím a jeho pomahači, jenž se vztahoval i na proviničný tepelský klášter, totiž platil na tepelském panství zákaz bohoslužeb. Tato situace nemálo ztrpčovala život jak řeholníkům, tak poddaným.

Po korespondenční přestřelce plně žádostí o opětovné povolení bohoslužeb mezi vedením kláštera a administrátorem Hilariem Litoměřickým (čelným představitelem konsistoře pod jednou a v době neobsazení pražského arcibiskupství hlavou katolické církve v Čechách⁸⁸), jenž na zákazu trval s poukázáním na tepelskou neposlušnost, přerušil opat Hausmann s administrátorem komunikaci. Poté v jednání pokračovali řádoví bratři působící ve farní správě, a to křivecký farář Albert (Zikmundův předchůdce v úřadu opata v letech 1454–1458) a úterský farář Matěj. Společný postup duchovních v Křivcích a Úterý nemusel přitom pramenit jen z blízkosti obou lokalit, ale také z jejich dočasné společné vrchnosti – pana Bohuslava ze Švamberska.⁸⁹ Jenž je také mohl jakožto přísný katolík k jednání s konsistoří vyzývat, ostatně za povolení bohoslužeb v klášteře se později přimlouval i osobně.⁹⁰

Premonstráti Albert a Matěj tedy požádali administrátora Hilaria Litoměřického (bohužel nedochovaným) dopisem psaným někdy koncem srpna 1467 o povolení konat na Tepelsku bohoslužby. Administrátor zahájil svou odpověď datovanou 1. září 1467 ostrou výtkou, že ke komunikaci s ním jako zástupcem pražského arcibiskupství neužili latinu, ale proti všemu obyčeji napsali dopis česky. Sdělil jim, že za vyrabování a vypálení si mohli sami, protože se proti všemu napomínání nedrželi papeže, a že bylo jejich povinností jako kněží apelovat na vedení kláštera, aby se odřeklo kacířského krále. A bohoslužby i nadále odmítl povolit, *neb toto jest přísný úmysl a wuole otce swatého, ktokoli drží Jiříka za krále a jemu jest pomocen, raden neb poddán, ten každý jest w najwysšie klatbě a před tiem nedá Jeho Swatost slúžiti; a kněží, kto tak držie, wšickni jsú irregulares, když slúžie*.⁹¹ Hilariova zmínka o rabování a pálení se mohla vztahovat

⁸⁸ K tomuto úřadu především práce Mařík, Antonín, Administrátoři a svatovítská kapitula v době poděbradské. Úřad administrátorů pod jednou a jeho představitelé, Sborník archivních prací (SAP) 51, 2001, s. 313–358; týž, K postavení katolické církve v Čechách v době poděbradské (Činnost katolických administrátorů za Jiřího z Poděbrad), Folia Historica Bohemica 7, 1984, s. 101–196; týž, Odraz činnosti administrátorů podjednou doby Jiřího z Poděbrad v západních Čechách, MZK 24, 1988, s. 169–204.

⁸⁹ Křivce získal Švambersko jako zástavní držbu právě od opata Alberta (též uváděn jako Albrecht) již někdy v letech 1455–1456. Když se pak Albert v roce 1458 postu opata vzdal, uchýlil se na faru do Křivců. Jednání s konsistoří tedy vedla osoba se zkušenostmi s vedením kláštera. Trnka, P., c. d., s. 33.

⁹⁰ AČ VI, č. 15, s. 124.

⁹¹ AČ VI, č. 12, s. 121.

Úterý ve vrcholném a pozdním středověku (14.–15. století)

na květnovou akci katolické šlechty v klášteře. Stejně dobře však mohlo jít i o narážku na úterské poměry.⁹²

Ještě koncem roku 1467 začal exkomunikovaný a vyhnaný opat Zikmund Hausmann pomalu, ale systematicky pracovat na svém návratu do čela klášteře. Bylo nutné, aby mohl aktivně a s plnou mocí svého úřadu čelit hrozbě, že si Švamberk a pán z Plavna zabrané klášterní statky definitivně přisvojí. Politická jednání začátkem roku 1469 mu získala oporu u desítky katolických šlechticů. Její jádro tvořili Hroznatovici, tj. potomci zakladatele tepelského klášteře (Burian, Burian ml., Jan, Linhart a Václav z Gutštejna, Jan Prostibořský z Vrtby a Jan z Frumštejna) a není pochyb, že právě na ně a jejich svědomí tepelský opat záměrně apeloval. Na jejich přímluvu u katolické církve byla konečně nad opatem v březnu 1469 odvolána klatba. Zikmund a řeholníci směli zůstat v klášteře a sloužit zde mše s vyloučením heretiků a exkomunikovaných a totéž se vztahovalo i na katolické fary pod klášterním patronátem. V roce 1470 pak získal opat svolení sám rozhodovat, na jakých místech budou vedeny bohoslužby. Tak fakticky pominulo bezprostřední ohrožení klášteře.

Po smrti Jiříka z Poděbrad se opat Zikmund soustředil na dosažení restituce odňatých klášterních držav u Vladislava Jagellonského (1471–1516). Navrácení statků rozchvácených v předchozích neklidných časech bylo projednáváno na benešovském sněmu konaném od 4. ledna do 27. února 1474. Podle zde přijatého pravidla, aby *všecka zbožie odjatá a ne mečem dobytá prostě beze všeho uplacování vracována byla*,⁹³ měly být majetky zabrané pány z Plavna vráceny bez náhrady, zatímco statky zabrané Bohuslavem ze Švamberka se měly do tepelských rukou vrátit podle předchozí (ve sněmovním zápise bližší nespecifikované) úmluvy, pokud s ní bude panovník souhlasit.⁹⁴ Opat Zikmund se pro královský souhlas dostavil osobně, hlavně aby Vladislav Jagellonský dohodu se Švamberkem potvrdil. Z panovníkem ratifikované smlouvy s datem 19. března 1474 se pak dovídáme, že Bohuslav byl povinen klášteru navrátit všechno obsazené zboží kromě Úterý a jedné vsi. Ves měl Bohuslav se svým synem Hynkem užívat doživotně, zatímco městečko Úterý měl odevzdat, až se budou vracet statky dobyté mečem (*až do postupování zboží mečem dobytých*).⁹⁵ Úterý mělo mezi ztracenými majetky evidentně výlučné postavení, Bohuslav ze Švamberka je držel jakožto válečnou kořist *mečem dobytou*, takže se na něj vztahovala jiná restituční pravidla, než na svévolné zábořky. Také v dalším narovnání z 8. srpna 1475, které mezi opatem Zikmundem Hausmannem a Bohuslavem ze Švamberka zprostředkoval člen hroznatovického klanu Bu-

⁹² Komunikaci křiževického a úterského faráře s Hilariem Litoměřickým zmiňuje i Mařík, *Odras...*, s. 200 a 202. V neznalosti dění na tepelském panství však administrátorův dopis mylně interpretuje jako reakci na údajné vyhnutí Alberta a Matěje z jejich far utrakvistickým obyvatelstvem.

⁹³ Zmínka v AČ IV, č. 22, zde na s. 495.

⁹⁴ AČ IV, č. 18, zde na s. 472.

⁹⁵ Zbytky register, č. 1918/27; NKP, ORST, sign. A 47/1, fol. 258v–259r, cit. dle Trnka, P., c. d., s. 48.

Kapitola 3

51 | Ve středověku podle všeho neexistovala dnešní spojnice mezi náměstím a prostorem zvaným Pivovarský plácek. Archeologie doložila, že byl jižní kout náměstí původně slepý.

vyhlášeno příměří mezi Vladislavem Jagellonským a Matyášem Korvínem a dohodnuto rozdělení zemí Koruny české mezi oba krále.⁹⁷ Na zemské úrovni pak byl článek o vracení ve válce dobytých majetků přijat a vyhlášen na tzv. svatováclavském sněmu, zahájeném 28. září 1479 v Praze,⁹⁸ jehož stěžejním přínosem bylo smíření krále Vladislava s panskou jednotou, a tedy i s Bohuslavem ze Švamberka, jenž byl v předchozích letech čelný představitel Korvínovy strany v Čechách.

Můžeme předpokládat, že jakmile se opat dozvěděl o vyhlášených restitucích, kontaktoval Švamberka s žádostí o odevzdání Úterý (nepochybně za náležitou finanční kompenzací). Švamberk k tomu neměl ovšem valnou chuť. Úterý pro něj představovalo cennou kořist, platy odevzdávané lidnatým tržním městečkem tvořily příhodný příjem, který si hodlal udržet, jak jen to nejdéle bude možné. Takže v roce 1480 odpověděl opatu Zikmundovi na jeho žádost, aby odevzdal městečko Úterý s Olešovicemi, když

rian z Gutštejna na Nečtinách, bylo zopakováno, že má být klášteru navrácen všechen majetek vyjma Úterý a Olešovic (poprvé je zde výslovně zmíněno i šosovní příslušenství městečka), které zůstanou v rukou Švamberků *dotavad, kdyžby jiná zboží mečem dobytá postúpena byla, tehda Utery s jeho příslušenstviem také má beze všeho odporu knězi opatovi a jeho konventu zase stúpeno býti*. Stále platila také doživotní držba vsi (tentokrát je i jmenována, šlo o Čerňovice) a premonstráti se nadto nově zavázali Švamberkům po dobu tří let odvádět nemalý plat.⁹⁶

Na pořad jednání přišly restituce ve válce ukořistěných hradů a zboží až v letech 1478 a 1479. Rozhodnutí o jejich vracení včetně závazné specifikace postupu (vyplácení) obsahovaly olomoucké úmluvy, jimiž bylo, jak už jsme zmiňovali, především

⁹⁶ SOKA Cheb, PraemT, L 175.

⁹⁷ AČ IV, č. 22, jednání o restituci válečných kořistí s. 494–495.

⁹⁸ AČ IV, č. 23, zde na s. 498.

Úterý ve vrcholném a pozdním středověku (14.–15. století)

52 | Rozlehlý farní dvůr (zde neomítnuté nároží) zabírá nejspíš prostor původní johanitské komendy.

se i jiné dobyté statky vrací původním majitelům, že to nemá v úmyslu (s argumentem, že jeho zboží odňaté od manětínského panství také ještě stále drží žlutický pán Jan z Vřesovic).⁹⁹ Tepelští následovně požádali o intervenci krále, takže 5. června 1480 panovník osobně Švamberka napomínal, aby městečko konečně vydal.¹⁰⁰ Nejspíš marně.

Konkrétní zprávu o navrácení Úterý klášteru nemáme. Nelze vyloučit, že k tomu nakonec došlo až po roce 1486.¹⁰¹ Tehdy totiž oba panovníci – Vladislav a Matyáš – na jihlavském sjezdu vydali společnou listinu (10. září 1486) podrobně řešící dosud otevřenou restituční otázku válečných kořistí v zásadě podle pravidel sjednaných už v Benešově a Olomouci. Nová dohoda obsahovala ovšem i přísné nařízení těm, kdo ještě otálejí, aby se hleděli s původními majiteli vyrovnat do roka, jinak propadnou jejich nároky na odškodnění.¹⁰² I váhavý Švamberk pak snad konečně Úterý definitivně vydal a městečko se nejpozději v druhé polovině 80. let 15. století vrátilo zpět mezi klášterní državy. Mezi blíže nedatovanými zásluhami opata Zikmunda Hausmanna, jak je uvá-

⁹⁹ Zíbrt, Čeněk (ed.), Z dějin zámku a panství Zvíkova II, Časopis musea království Českého 82, 1908, s. 227.

¹⁰⁰ AČ XV, č. 79, s. 35–37.

¹⁰¹ Míjí tak Sedláček, A., Místopisný slovník historický Království českého. Praha 1908, s. 933.

¹⁰² AČ X, č. 56, s. 292–295.

Kapitola 3

dějí Tepelské anály, figuruje právě vyplacení městečka Úterý za sumu 100 kop míšeňských grošů z rukou Bohuslava ze Švamberka.¹⁰³

Je třeba ještě uvést na pravou míru informaci, dlouho tradovanou ve starší literatuře, totiž že se Úterý s Olešovicemi dostaly po švaberské držbě do rukou pánů z Plavna. Jde o nepřesnou interpretaci textu listiny Vladislava Jagellonského z 22. prosince 1477, která obsahovala slib klášteru, že král nebude v budoucnu nikomu zapisovat vyjmenované klášterní statky, které byly tehdy v cizích rukou buď z důvodu zástavy králem Jiřím, nebo násilného záboru.¹⁰⁴ Poněkud nejasná formulace tohoto dokumentu svedla Augusta Sedláčka k domněnce, že tehdy držel Úterý Jindřich z Plavna, a od tohoto koryfeje historického místopisu převzali jeho omyl i další autoři.¹⁰⁵ Jak bylo nahoře právě popsáno, ve skutečnosti držel Úterý po obě desetiletí jeho zcizení od klášterního panství (1467 – 2. polovina 80. let 15. stol.) Bohuslav ze Švamberka se svým synem Hynkem.

Bohužel nemáme žádné zprávy, jak se do historie našeho městečka otiskla vláda onoho přísného pána, jehož jistý anonymní františkán popsal slovy: *Pan Bohuslav byl z rodu Švaberského, muž slušné výsosti, všecek hnátovitý a v ramenách a v plecech rozšířený, prsí vysazených a silných, v obličejí přísný a vzezřením hrozný, vlasův šedivých, v řeči skrovný a však pravdomluvný, v slibu věrný a drželivý, – tak sem jeho vyznamenal, když sem několikrát s ním byl; – dobrým byl milostivý, ale zlým hrozný a mstitelný; u odění byl statečný a vítězství žádostivý; mnohým byl strašný a hrozný, a zvláště Němcům a kacírům, neb jest byl pravé kladivo na kacíře.*¹⁰⁶

Alespoň co se týče národnostního složení, víme, že v této době bylo Úterý převážně české, a také spíše katolické („kacířské bludy“ ve formě utrakvismu, resp. luteránství měly dorazit až později),¹⁰⁷ takže byl Úterákům nejspíš hrozným jen v okamžiku svého vítězství nad nimi, resp. zde pobývajícími královskými ozbrojenci. Pro Bohuslavovu

¹⁰³ NKP, ORSR, sign. A 47/1, fol. 112r–v, fol. 130r. Cit. dle Trnka, P., c. d., s. 52, 62. Protože Bohuslav (VII.) ze Švamberka zemřel 15. 2. 1490 (a jeho syn Hynek už 10. 7. 1489), je jisté, že k navrácení Úterý muselo opravdu dojít někdy do konce osmdesátých let 15. století. OSN 24. Praha 1906, s. 850–851.

¹⁰⁴ SOKA Cheb, PraemT, L 180: jednalo se o město Úterý, vsi Olešovice, Čerňovice (jež držel Bohuslav ze Švamberka), Poutnov (Hanuš Sper), Jankovice, Hoštec, Babice, Rájov, Číhanou, Bohuslav, Popovice, Rankovice (Jindřich z Plavna) a plat 13 kop ve vsi Ostrovce (Vavřinec a Kašpar z Videršperka); v listině nejsou přirozeně reflektovány vsi zastavené samotným klášterem (Boněnov, Křivce, Krukanice a Pernarec).

¹⁰⁵ Zbytky register, č. 1918/75; Sedláček, A., Místopisný..., s. 933. Odtud se pak údaj o Plavenském jako přechodném držiteli Úterý a Olešovic dostal do mladší literatury. Poprvé byl tento omyl dementován až v Waska, K., Vývoj trhů..., s. 46.

¹⁰⁶ Palacký, F., Dějiny...5, s. 102. Jak upozorňuje Jánský, Švamberkovu oslavnou osobní charakteristiku mírně snižuje fakt, že popis vznikl na objednávku jeho právnicka. Jánský, J., Páni ze Švamberka..., s. 115–116.

¹⁰⁷ Waska, K., Národnostní vývoj...; týž, Rekatolizace Úterý, in: *Melior est adquisitio scientiae negotiatione argenti. Pocta Prof. Ignácovi Antonínovi Hrdinovi, O. Praem. k šedesátým narozeninám.* Praha 2013, s. 361–369. I v 15. stol. vstupovali úterští rodáci do služeb katolické církve, jak ukazuje případ aspiranta na kněze Jana z Úterý, který v době, kdy nebylo možno získat svěcení na kněze v Čechách pro neobsazení biskupského stolce, vyrazil pro svěcení na akolytu do Padovy (1454), na podjáhna, jáhna a kněze pak Jana z Úterý vysvětil

Úterý ve vrcholném a pozdním středověku (14.–15. století)

53 | Další z pohledů na sakrální okrsek, dokazující jeho strategickou polohu.

pokladnu byly poddanské dávky a platy spojené s tržní funkcí Úterý přínosem, takže jistě usiloval o obnovu a udržení normálního života v obci. Jak ostatně ukazuje i jeho péče o provoz bohoslužeb. Je pravděpodobné, že častěji než s Bohuslavem přišli Úterští do kontaktu s jeho synem Hynkem, který (soudě dle datací korespondence) sídlil na Krasíkově a Boru,¹⁰⁸ zatímco jeho mocný energický otec prodléval více na Krumlově, odkud řídil rožmberské dominium, jehož byl dočasným správcem. Bohuslava jeho válečná i politická jednání plně zaměstnávala a Úterý bylo jen jedním z nespočetných majetků, které se octly pod jeho vládou.

Můžeme předpokládat, že léta druhé husitské války se nějak obrazila na opevnění kostela sv. Jana Křtitele. Mohlo dojít k zpevnění či doplnění jeho fortifikací (např. zvýšení ohradní hřbitovní zdi, doplnění střílen, prohloubení příkopu ap.),¹⁰⁹ což ovšem mohlo proběhnout již za éry královské posádky, tedy ještě v roce 1466. Není samozřejmě pochyb, že práce provádělo úterské obyvatelstvo na příkaz.

Vilém, biskup pařížský (1462–1463). Dotyčný Jan z Úterý působil jako kanovník pražského kostela. Mařík, A., *Odras...*, s. 179.

¹⁰⁸ Jánský, J., *Páni ze Švamberka...*, s. 147.

¹⁰⁹ Srov. Sommer, J., *Gotické kostely...*; týž, *Kostelní hrad...*, s. 182.